

Homage à Josquin

a Capella Silentium

hangversenye

Művészeti vezető: Várkonyi Tamás

(2011. március 20., Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár)

Műsor:

Jheronimus Vinders:

O mors inevitabilis

Benedictus Appenzeller: *Musae Jovis*

Jacquet da Mantua: *Dum vastos Adriae fluctus*

Nicolas Gombert: *Musae Jovis*

Josquin: *Faulte d'argent*

*

Valentin Bakfark: *Faulte d'argent*

Szlama Annamária – gitár

*

Richafort: *Részlet a Josquin emlékére írt gyászmiséből*

Josquin: *Nymphes des bois*

Josquin: *Basiez moy*

Josquin: *Coeurs desolez*

Josquin: *Pater noster / Ave Maria*

Kérjük, a műsorszámok között ne tapsoljanak!

Hódolat Josquinnek

Kevés olyan zeneszerző élt, aki akkora népszerűségnek örvendett a maga korában, mint az 1450 körül született Josquin des Prez. Ő a zenetörténet első olyan mestere, akiről elmondható: híre egész Európát bejárta. A zene atyjának nevezték, Vergiliushoz és Michelangelóhoz hasonlították. Az 1500-as évek elején jutott pályája csúcsára: a kottanyomtatás Gutenbergje, Ottaviano Petrucci nem kevesebb, mint három kötetet szentelt kizárólag az ő miséinek, nem sokkal az után, hogy megkezdte a zeneművészetben is korszakváltást jelentő sokszorosító eljárást. Josquin hírneve azonban 1521-ben bekövetkezett halála után sem halványult, egy olyan korban, amikor már az egy-két évtizeddel régebbi alkotásokat is idejétmúltnak, előadásra érdemtelennek tartották. Luther így írt róla 1538-ban: „*Josquin a hangok ura: a hangok azt teszik, amit ő akar, míg másoknál ez fordítva történik.*” Műveit másolják, újra és újra kiadják és megszólaltatják, ugyanakkor vissza is élnek nevével: nyomdák és szerzők a jobb eladhatóság reményében neki tulajdonítanak olyan műveket, amelyeket nem ő írt – nem kis feladatot adva a modern zenetudománynak a hiteles Josquin-művek regisztrálásában. „*Most, hogy Josquin meghalt, több művet ír, mint amikor élt*” – jegyezte meg egy elméletíró, mások hamis tollakkal ékeskedtek, mondván, az ő tanítványai. Halála után két és fél évtizeddel jelent meg a velencei Susato kiadásában az a kötet, amelybe chansonjait – francia nyelvű világi többszólamú kompozícióit – gyűjtötték össze, és amelyben három zeneszerző – Vinders, Appenzeller, Gombert – az ő emlékére írt alkotása is helyet kapott, emlékantológia jelleget kölcsönözve a kiadványnak. Érdekesség, hogy utóbbi két szerző ugyanazt a szöveget, Gerardus Avidius **Musae Iovis** kezdetű gyönyörű elégiáját zenésítette meg. **Appenzeller** négy szólamban, a korban újdonságnak számító visszhang-effektusokkal, **Gombert** pedig hat szólamban, a gyászszertartás *Circumdederunt me* kezdetű gregorián dallamát használva, a Josquin által is szívesen használt technikát alkalmazva. A harmadik szerző, **Hieronymus Vinders** alkotásának érdekessége, hogy szövege az a gyászfelirat, amely akkor egy brüsszeli templomban őrzött – számunkra az egyetlen, sajnos csak egy több évtizeddel későbbi kiadványból ismert – Josquin-portré mellett volt olvasható. (Koncertplakátunkon is ez látható.) A *Circumdederunt me gemitus mortis, dolores inferni, circumdederunt me* (Körbevett engem a halál sóhaja, a pokol kínja, körbevett engem) gregorián dallamot **Jean Richafort** (c.1480–1547 után) is beépítette Josquin emlékére írt rekviemjébe. Az ő leleménye, hogy ezt az egyházi éneket egy Josquin-chanson, a *Faulte d'argent* (Pénzhiány) lefelé haladó, bánatot kifejező skáladallamával társította. (A kor zenéjében a rendszerint szomorúsággal összekapcsolódó, lefelé haladó skála a koncerten elhangzó több gyászdarabban is hallható.) Mint a legtöbb kollegiális tiszteletadás a művészetben, Richafort választása sem mentes a humortól: a Josquin elvesztése feletti gyászt kifejező „*c'est*

douleur non pareille” (hasonlíthatatlan fájdalom) Josquin chansonjában a pénzhiány okozta szomorúságot hivatott ábrázolni. A **Faulte d’argent** – eredetileg egyszólamú dallam volt, akkoriban amolyan könnyűzenei sláger lehetett – több versszakos, kétértelműen pajzán szövege ugyanis arról mesél rímekbe szedve, hogy az ember csak akkor tarthatja meg asszonyát, ha rákölti minden pénzét, különben „*az alvó asszony pénzért felkel*”. (A koncerten csak egy versszakkal hangzik el a mű.) Az ebből született Josquin-mű a zeneszerző párját ritkító mesterségbeli tudásának egyik jó példája: a dal kánonban szólal meg, míg a többi öt szólam annak motívumait éneklő fantáziaszerűen Nem véletlen, hogy „**Valentinus Bakfark Pannonius**” is átdolgozta lantra vagy más pengetős hangszerre, és kiadta az 1565-ben, Krakóban megjelent *Hamoniarum musicarum* című gyűjteményének első kötetében. Átirata különösen nehéz: az ötszólamú polifon zenét egy személynek kell megszólaltatnia. A **Baisez-moi** kezdetű, eredetileg szintén egyszólamú populáris dallamot – amely többi dalhoz hasonlóan könnyed színdarabokban is elhangozhatott, és amely egy férfi és nő közti párbeszéd – Josquin szintén kanonikus szerkesztésben dolgozta fel, ezt azonban kettőskánonban: két dallam szól egyszerre kánonban. Óriási a különbség az eredeti „sláger” már-már primitív egyszerűsége és a belőle készült Josquin-mű összetettsége között. Az hommage-kompozíciók egyik legkülönlegesebb darabja a Josquinnél egy generációval idősebb Jacquet da Mantua 1554-ben megjelent alkotása, a **Dum vastos Adriae fluctus**, amelyben a szerző számos Josquin-motetta kezdetét idézi (Praeter rerum seriem, Stabat mater, Inviolata, Salve regina, Miserere). Modern kiadása nem lévén, a művet a 16. században megjelent szólamkönyvekből átírva adjuk elő.

Josquin des Prez élete ma már csak nagy vonalakban rekonstruálható. Valódi családneve Lebloitte volt – ez egy végrendeletből derül ki, amely szerint házat és birtokot örökölt a mai belga-francia határon található, szülőhelyéhez közeli Condé-sur-l’Escaut-ban. Élete korai szakasza szegényesen dokumentált; Anjou Renénél szolgált Aix-en-Provence-ban, az 1470-es évek végén. René énekeseit 1480-ban bekövetkezett halála után XI. Lajos király szolgálatába állították a párizsi Sainte Chapelle székesegyházban, Josquin is közöttük lehetett. Lajos halála után a milánói Sforza családhoz kerül (c. 1484–1489), majd – a pápai és a milánói udvar között létrejött cserekapcsolat révén – a római Sixtus-kápolnában tevékenykedik 1489-től 1495-ig. Ezt az időszakot politikai zűrzavar jellemzi Itáliában: VIII. Károly francia király bevonul Firenzébe és Rómába, majd 1495-ben elfoglalja Nápolyt. A Mediciket kiűzik Firenzéből, a szélsőséges reformjairól elhíresült szerzetes, Girolamo Savonarola gyakorolja a hatalmat 1498-ig, amikor máglyán elégetik. Közben, 1497 februárjában meghal az európai zene másik óriása, a Josquinnél egy generációval idősebb Johannes Ockeghem. Josquin ekkor komponálja máig leghíresebb alkotását, a Jean Molinet szövegére készült **Nimphes des bois**-t. Ennek kottája az 1518-ban összeállított Medici-kódexben a gyász kifejezéseként csupa fekete

hangjegyből áll, és számos enigmatikus bejegyzést tartalmaz. 1499-ben újabb francia invázió veszi kezdetét Itáliában egy másik francia király, XII. Lajos vezetésével, megbuktatva a Sforza-dinasztiát Milánóban. A francia uralkodó 1501-ben magával viszi Josquint északra, akire közben szemet vetett a ferrarai herceg. Az udvarába zenei vezetőt kereső Ercole d'Este komoly anyagi vonzatokkal járó döntését ügynökei készítik elő. Egyikük így ír: „*Uram, azt hiszem, nincs úr vagy király, akinek jobb zenei együttése lenne, mint Önnek, ha Uraságod Josquint alkalmazza.*” Egy másik ügynöke azonban más véleményen van: „*Szerintem Heinrich Isaac az alkalmas személy Uraságod szolgálatára; inkább, mint Josquin, mert jobb a természete, barátságos, és gyakrabban ír új műveket. Igaz, hogy Josquin jobban komponál, de csak akkor dolgozik, amikor kedve tartja, és nem akkor, amikor megbízója szeretné; ezenkívül 200 dukát fizetést kér, míg Isaac 120-ért is eljönne.*” Ercole d'Este végül Josquin mellett döntött, aki 1503 áprilisában állt szolgálatába, a zeneigazgatói poszton azelőtt példátlanul magas fizetésért. Azonban nem maradt sokáig: mindössze egy évig, a pestisjárvány miatt menekülni kényszerült. (Helyére Jacob Obrecht került – szintén egy akkoriban keresett zeneszerző –, aki „csak” 100 dukát fizetést kapott. Ercole d'Este 1505. január végén meghalt, az új herceg nem tartott igényt Obrechtre, aki fél évvel később a pestisjárvány áldozata lett.)

Josquin 1504-ben már szülőföldjén tartózkodik, Condé-sur-l'Escaut-ban, a helyi Notre Dame-templom prépostjaként, vezetőjeként. Ez a város a tartomány zeneileg egyik legmagasabban jegyzett központja volt ekkor, kitűnő kórusa Josquin számára inspirációt jelenthetett, de bizonyára jövedelme is szerepet játszott abban, hogy haláláig itt tevékenykedett. Szép Fülöp 1506-ban bekövetkezett halála után Németalföldön Ausztriai Margit gyakorolta a régensi jogokat; az ő udvari költője, Jean Lemaire de Belges hosszú költeményt írt a francia hadvezér, az 1503-ban elhunyt Luxemburgi Lajos emlékére. A versben a költő Josquint kéri, hogy zenésítse meg Jeremiás siralmait. Valószínűleg ekkor keletkezett a **Coeurs désolé** kezdetű chanson, amelynek szólamok közé bújtatott gregorián dallama a Jeremiás siralmaiból származó *Plorans ploravit*.

Hat nappal halála előtt, 1521. augusztus 21-én Josquin végrendelkezett. Condé-sur-l'Escaut városának kifizette a szükséges adót, hogy halála után vagyona ne szálljon vissza a hűbérúrra. Ehelyett a helyi Notre Dame káptalanjára hagyta javait, továbbá meghagyta, hogy háza árából istentiszteleteket tartsanak emlékére: Salve reginát énekeljenek Szűz Mária ünnepeinek előestéin és szombatjain, valamint adják elő hatszólamú **Pater nosterét és Ave Mariáját** körmenetek alkalmával, pontosan akkor, amikor a menet a Josquin piactéren álló egykori házának falán található Szűz Mária-kép elé ér. A helyi Notre Dame-ban temették el, amelyet a 16. századi vallásháborúk alatt a hugenották kifosztottak, majd a francia forradalmi eseményekben, 1793-ban megsemmisült. A telek ma fákkal beültetett tér.